

אשו משום ממונו

אבינועס רוזנברג

לעילוי נשמת דודי

הרב שמואל בנימין הרלינג הי"ד זצ"ל

נפל בהר עיבל, ערב הושענא רבה ה'תשס"א

הגמרא¹ מביאה מחלוקת מה הגדר של אש המזיקה. ר' יוחנן סבר שמוגדרת בתור חץ של האדם, וכמו שהוא עצמו הזיק. ריש לקיש סבר שמוגדרת בתור ממונו של האדם.

שיטת רש"י

רש"י² מביא נפקא מינה בין שתי הדעות, במקרה שהדליק בגחלת שאינה שלו. לר' יוחנן חייב, שהרי האש הזאת היא חציו, ואילו לריש לקיש פטור, מכיון שהאש אינה ממונו. רואים ברש"י שהוא הבין את הביטוי "ממונו" כפשוטו, דהיינו שצריך שהאש תהיה שלו על מנת להתחייב.

שיטת תוספות

תוספות³ לעומת זאת סובר שאין הכוונה בביטוי "ממונו" לבעלות ממונית על החפץ, אלא הכוונה היא שמוגדר בתור ממון המזיק, ומסביר בתוספות רבינו פרץ⁴, שהביטוי "ממונו" הוא לאו דווקא, אלא הכוונה היא לתקלתו.

תוספות מוכיחים את שיטתם, ומקשים על רש"י שלוש קושיות. אנחנו נתרכז בשתיים מהם.

א. כופף קמתו של חברו בפני הדליקה חייב⁵, למרות ששם האש אינה של המכופף.

ב. אדם הכה בפטיש, ויצא גץ והזיק חייב⁶, למרות שמסתמא מפקיר את גיצו.

רואים בשני מקרים אלו, שאדם חייב מדין אש למרות שלא מדליק באש שלו, וקשה על רש"י שמצריך שהאש תהיה שלו, למאן דאמר משום ממונו.

תרוץ השיטה מקובצת

השיטה מקובצת⁷ מביא את קושיות תוספות על רש"י, ומתרץ שבמקרים אלו האדם עצמו עשה את ההזיק באותה פעולה, ולכן אין צורך בכזה מקרה שהאש תהיה שלו.

1. בבא קמא כב, א.

2. ד"ה משום ממונו.

3. ד"ה אשו משום ממונו.

4. ד"ה ורשב"ל אמר במקום ממונו.

5. בבא קמא נו, א.

6. בבא קמא סב, ב.

הדרכי דוד⁷ והברכת אברהם⁸ מבינים שניהם, שוודאי אין כוונת השיטה מקובצת לומר שחייב מצד אדם המזיק לריש לקיש במקרים אלו, שהרי ריש לקיש לא מקבל את דברי ר' יוחנן שאש נחשבת אדם המזיק, מכיון שהאש לא הולכת מכוחו, ואם כן בשני מקרים אלו לא ניתן לומר שנחשב אדם המזיק לריש לקיש, שהרי הנזק לא נגרם מכוחו⁹.

כמו כן קשה על דרך זאת קושיית ר' שמעון שקאפ¹⁰, שמוכיח מהגמרא לגבי כלב וגמל שהדליקו את הגדיש והאש התפשטה, שעל התפשטות האש לא צריך להתחייב לריש לקיש, מכיון שהאש לא ממונו דכלב או דגמל, ולפי הבנה זו בשיטה מקובצת החיוב צריך להיות מדין כלב או גמל המזיקים, ולא מדין ממון גם לריש לקיש, שהרי לא נחלקו במקרה שהמזיק עושה מעשה נזק בפועל.

לכן אומר הברכת אברהם, שבמקרים אלו שתוספות מביא נחשב ממון המזיק לריש לקיש, אלא כיון שעשה פה מעשה אז לא צריך שיהיה ממונו. אבל עדיין לא מובנת הסברא, אם החיוב מצד ממונו מדוע אין צורך שיהיה ממון שלו, ומאי שנא ממדליק בתוך שלו ויצאה ברוח מצויה, והזיקה שצריך שתהיה אש שלו דווקא.

תרוץ הפני יהושע

הפני יהושע¹¹ לעומת זאת כותב שבשני מקרים אלו, של הכופף ומוציא גץ - לא חולקים ר' יוחנן וריש לקיש, ולשניהם נחשב אדם המזיק. הוא מוכיח זאת מהרמב"ם שסידר את הדין של של מכה בפטיש ויצא גץ בהלכות חובל ומזיק¹², ולא בהלכות נזקי ממון. מסביר הפני יהושע, שר' יוחנן וריש לקיש נחלקו רק במקרה שהאדם הדליק ברשות בתוך רשותו, ופשע בשמירתו והאש יצאה והזיקה, אבל במי שמתכוין להדליק בשל חבירו לא נחלקו, ולפי שניהם מתחייב מצד אדם המזיק.

לפי הגדרה זו כבר מתורצת קושיית ר' שמעון שקאפ, שהרי הכלב והגמל לא התכוונו להבעיר את כל הגדיש, ואם כן לא ניתן להגדירם כמזיקים בגופם לריש לקיש, וברור למה פטור על התפשטות האש.

אבל עדיין קשה, שהרי המעשה לא נעשה מכוחו, ומה עוזרת כוונת האדם להגדיר אותו בתור אדם המזיק?

ננסה להביא שני דרכים בהסבר דברי הפני יהושע:

7. ד"ה ובגליונות כתבו.
8. ד"ה תוד"ה אשו משום ממונו.
9. ד"ה תוד"ה אשו משום ממונו.
10. לגבי המקרה של כופף קמתו פשוט שלא כוחו מזיק, מכיון שמדובר שם שהרוח העיפה את האש לקמה, וכן במקרה של גץ מדובר לגבי הנזק שעשה הגץ בכל הגדיש מהתפשטות האש, ונזק זה לא נגרם ישירות מכוחו.
11. חידושי ר' שמעון שקאפ כא, א.
12. ד"ה וגבי גץ.
13. ו, יא.

א. הגמרא בעצמה מביאה מקרים שבהם גם ריש לקיש מודה שהחויב באש הוא מדין אדם המזיק. לדוגמא: במקרה שאדם הדליק גדיש והיה עבד כפות לו (שלא יכול לברוח), וגדי סמוך לו, והאדם הדליק בגופו של עבד - אז נחשב אדם המזיק ואפילו חייב מיתה, ופטור על הגדיש מדין קם ליה בדרבה מיניה¹⁴. ולמרות שגם במקרה זה האדם לא מדליק בגופו ממש את כל האדם, שהרי לא יכול להגיע עם אשו לכל גוף העבד, בכל זאת מוגדר בתור אדם המזיק כלפי כל העבד. זאת מכיון שהחפץ הניזק הוא אחד, גוף אחד, ולא שייך לחלק בו בין המקום שמבעיר בפועל למקום שהאש מתפשטת אליו.

כן מסביר בשיטה מקובצת¹⁵, איך ריש לקיש מתמודד עם ראיית ר' יוחנן לשיטתו, שהרי ר' יוחנן הביא ראייה מפסוק שאומר¹⁶ "כי תצא אש... שלם ישלם המבעיר את הבעירה", והוכיח מפה שהתורה מחדשת באש, שאני מתייחס לאדם בתור המבעיר. עכשיו נוכל לומר שגם ריש לקיש מודה לר' יוחנן ששייך אדם המזיק באש במקרה שיש כאן גוף אחד, והוא חידוש של התורה בפסוק "...המבעיר את הבעירה", וכל מחלוקתם היא עד היכן להרחיב את החידוש הזה.

לפי זה ניתן לומר שכאשר אדם מתכוין להזיק משהו מסוים או מבחינתו החפצים הניזוקים נחשבים חפץ ניזק אחד, ולא שייך לחלק בו בין מקום התפשטות האש למקום שמבעיר בידיים, וגם על מקרה זה התורה חידשה, שנחשב אדם המזיק.

עתה מובן, שגם לריש לקיש אין צורך שהאדם יעשה בידי ממש את כל הנזק. ומה שטוען ריש לקיש לר' יוחנן שבאש כח אחר מעורב בו, ולא נחשב אדם המזיק - הוא סיבה מדוע לא ייחשב אדם המזיק גם על מקום התפשטות האש לחפצים אחרים שלא מוגדרים כחפץ אחד.

ב. אולי ניתן לומר, שהמדד האם דבר מוגדר בתור אדם המזיק, או בתור ממון המזיק - בנוי על רגע יצירת ה"מזיק". האם יצירת ה"מזיק" נעשתה על ידי אדם או על ידי ממונו. וכן במקרה שלנו, צריך לברר מתי האש נחשבת "מזיק", מתי ניתן לה שם של "מזיק" - האם בשעה שהאדם עשה את פעולת הבערת האש, או בשעה שהאש הזיקה בפועל והתוצאה של מעשיו התממשה. אם נאמר שנחשבת "מזיק" כבר ברגע הבערת האש, ממילא וודאי נחשבת אדם המזיק לכולי עלמא, שהרי מעשה שעשה האדם בידי בפועל - הוא נותן שם "מזיק", ולא היו מעורבים במעשה זה כוחות אחרים. אבל אם נחשבת "מזיק" רק בזמן השרפה בפועל - אז תלוי האם התערב פה כח אחר בנזק, ואז נבוא למחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש האם גם כאן ניתן לייחס את המעשה לאדם.

לפי זה ניתן להסביר את דברי הפני יהושע בעוד דרך. אם אדם מדליק אש בתוך חצרו ללא כוונה להזיק, אז ממילא אין להחשיב את מעשה הדלקתו בתור מעשה מזיק, מכיוון שלא נוצר כרגע "מזיק", והאש נהפכת להיות "מזיק" רק כשהולכת ושורפת את גדיש חבירו, ומכיון ש"מזיק" זה נוצר על ידי כח אחר ולא על ידי האדם ישירות - יש מקום למחלוקת ר' יוחנן

14. כב, ב.

15. כב, ב ד"ה קרא ומתניא מסייע ליה, על פי הסברו של הדרכי דוד ד"ה ומביא הש"ס, וכן בד"ה וגדר מקום גחלת.

16. שמות כב, ה.

וריש לקיש. אבל אם האדם התכוין להזיק, ממילא כבר עכשיו האש מוגדרת בתור "מזיק", ומעשה ההדלקה בעצמו מוגדר בתור מעשה המזיק, ומכיון שעשה אותו בידים ממש, ואין כח אחר מעורב במעשה זה - לכולי עלמא נחשב אדם המזיק. גם לפי הסבר זה מתורצת קושיית הברכת אברהם, מכיון שכל מה שאמרנו שאם יש כח אחר מעורב בו אז ריש לקיש לא מגדיר את הנזק בתור אדם המזיק, זה רק אם ה"מזיק" נגרם על ידי כח אחר, אבל במקרים אלו ה"מזיק" נגרם על ידי האדם בעצמו, ולכן ניתן להגדיר אותו בתור אדם המזיק.